

MARTIN SCHACHERL

PŘIROVNÁNÍ V PRÓZE JULIA ZEYERA

V tomto příspěvku se zaměříme na jeden vysoce frekventovaný prostředek individuálního stylu Zeyerovy prózy, který se významně podílí na příznačné poetizaci básníkovy stylu, a to na jeho přirovnání. Po izolovaných rozborech, ve kterých jsme se soustředili na jednotlivé komponenty Zeyerova přirovnání (Schacherl 2005 a 2006) se nyní pokusíme zodpovědět obecněji platné otázky týkající se tohoto stylizačního prostředku u J. Zeyera. Zobecníme autorské zákonitosti explicitně vyjadřovaných podobnostních modelů přirovnání v Zeyerově próze, jak nám je naznačily izolované rozbory. Odlišíme přirovnání ustálená i aktuálně tvořená. Pozornost věnujeme významovým vztahům mezi komponenty básníkovy přirovnání a zaměříme se také na výklad významu u nejfrekventovanějších z nich. Východiskem k většině rozborů nám bude kvantitativní analýza.

Ve výše zmíněných minuciózních studiích jsme se soustředili na komponenty Zeyerova přirovnání, a to na comparatum (Kt) a comparandum (Kd). Zajímaly nás aspekty básníkovy přirovnání jako ustálenost, frekvence či tematika. Pokusili jsme se pojmenovat nejčastější referenty Zeyerova přirovnání a provést v rámci předem stanovených kritérií klasifikaci nejčastějších motivů na pravé straně jeho přirovnání. Rozsáhlou Zeyerovu prozaickou tvorbu nám přitom suploval zástupný soubor textů, do kterého jsme zařadili tři rozsahově i tematicky podobné prózy. Ty nám svou datací vzniku vhodně reprezentovaly tři vývojové fáze Zeyerovy prozaické tvorby (Schacherl 2005). V tomto příspěvku se pokusíme získané dílčí závěry na reprezentativním souboru textů zobecnit. Vytvořený konkrétní přehled o podobě, významových motivacích, kvantitativních tendencích či o vývojových proměnách jednotlivých komponentů Zeyerova přirovnání z výše zmíněných izolovaných rozborů navíc porovnáme s dalšími texty Julia Zeyera, a to i výrazně odlišnými od textů zvolených do původního korpusu. Zástupný soubor textů obsahující tři rozsahově i tematicky podobné prózy tak ještě rozšíříme o rozsahem i tematikou odlišný text, kterým je román Jan Maria Plojhar (1891). Volba tohoto Zeyerova nejnámějšího románu je logická, i když jeho rozsah nám značně zvýšil náročnost excerpci práce a zkomplikoval operativní mobilitu již i tak vysokého počtu položek přirovnání - zejména při dílčím třídění získaného materiálu. V rámci zachování sourodého charakteru nově rozšířeného

korpusu textů jsme přesto zachovali stanovená kritéria pro roztřídění materiálu z předchozích rozborů. Excerpcí přirovnání z přidaného textu jsme získali soubor čítající téměř 1300 položek. Takto rozšířený soubor básnickovy prózy jsme obohatili navíc ještě o zcela odlišný text Zeyerovy osobní korespondence, a to o 190 dopisů (1877–1900) básnickovy korespondence s přítelem Josefem Václavem Sládkem (Kvapil, 1957).

Přiřazením Zeyerovy korespondence se snažíme rozšířit předmět našeho zájmu i mimo hranice textů, pro které je typické deklarování estetické funkce (Krčmová 2003). Volba vzájemné korespondence Sládek-Zeyer přitom byla záměrná. Zeyerova osobní korespondence je příznačná svou „poetizací“, to je záměrem působit jak hodnotou sdělnou, tak i estetickou. Chceme-li tak naše závěry porovnat s textem mimo oblast uměleckých textů, to je s textem tvořeným se záměrně jinou funkcí, je pro nás volba vzájemné korespondence Sládek-Zeyer ideální volbou. Předně Sládek byl Zeyerovi jedním z nejbližších přátel, to znamená, že jejich korespondence obsahuje různorodou tematiku od ryze osobních dopisů až po reflexe politických událostí či aktuálních literárních děl; to je naplňuje nejvíce i další konstituující faktory projevu jako informativnost či operativnost (terminologii používáme dle Čechová 2003). Za druhé je jejich vzájemná korespondence, čítající 472 dopisů, u Zeyera jedna z nejrozsáhlejších.

Je známo, že přirovnání „jakožto ustálené víceslovné a idiomatické pojmenování pokrývá oblast podobnosti ve velmi širokém záběru“ (Čermák, 1983, s. 482). V tomto příspěvku jako ustálené pojmenování chápeme především podobnost denotátů mající formu jazykového specifického pojmenování, tj. soubor jazykových prostředků normalizovaný územ jako celek (tamtéž, s. 464–465). Přirovnání přitom pojmenovává „poukazem na podobnost, a tudíž srovnáním s něčím jiným v zásadě nepřímou a přes určitý model zprostředkovaně“ (tamtéž, s. 465). Podle Bečky (1992, s. 130–135) rozlišujeme v této studii i výrazové možnosti přirovnání názorných, intenzifikačních a přirovnání výrazově expresivních a s estetickou účinností. Náš výchozí soupis Zeyerových přirovnání zahrnuje v tomto smyslu jak ustálená přirovnání, u Zeyera často metaforická, tak i aktuálně tvořená. Stranou zde neponecháme ale ani přirovnání výrazově expresivní a s estetickou účinností. Ta jsou totiž podle Bečky „často také názorná, nejednou i zvyšují intenzitu výrazu“, „především však pomáhají vystihnout skutečnost v novém pohledu a v nových vztazích“.

Excerpcí celého korpusu zvolených Zeyerových textů jsme získali celkem 1500 položek. Všechny obsahují specifický podobnostní vztah, tj. nepřímé ustálené srovnání dvou osob, jevů, věcí či vlastností. Z celkového souboru tvoří téměř $\frac{3}{4}$ z nich tzv. standardní přirovnání. Obecná struktura těchto přirovnání je po sémantické stránce tvořena komponenty (a to ať jsou již explicitně vyjádřeny, či nikoliv) - /Kd/ comparandum - /R/ relátor - /Tk/ tertium comparationis - /k/ komparátor - /Kt/ comparatum (Čermák, 1983, s. 479 a s. 476). Převážnou většinu těchto přirovnání spojuje existence formálního komparátoru. Tímto formálním znakem přirovnání bývá nejčastěji *jako / jak*. Přirovnání s tímto nejběžnějším komparátorem tvoří základ Zeyerova přirovnání. Z dalších variant najdeme u Zeyera také

jakoby / jako by / jak by. O podobnosti v této studii uvažujeme i tehdy, vyjadřují-li způsobové věty příslovečně určení způsobu a míry přirovnáním. Tyto přirovnávací věty (Havránek, Jedlička, 1986, s. 398) obsahují ve větě vedlejší po spojce *jako* vždy kondicionál a vyjadřují tak srovnání „s něčím jen myšleným, nereálným“ (Bauer, Grepl, 1972, s. 286). U Zeyera je to především kondicionál přítomný, „kterým se představovaný děj podává jako současný s dějem věty řídicí nebo jako trvale platný“ (tamtéž). Méně častěji je u Zeyera srovnáváno s očekávaným výsledkem nerealizovaného děje a je použit kondicionál minulý. Nápadná je zde v rámci Zeyerova přirovnání vysoká frekvence kondicionálu minulého v textu zastupujícím ranou fází Zeyerovy tvorby. Kromě přirovnávacích vět řadíme v této práci mezi přirovnání i věty vyjadřující okolnosti jako výsledek, účinek, které obecně nazýváme jako účinkové (Havránek, Jedlička, 1986, s. 398). Specifickým komparátorem je zde spojka *až*.

Do soupisu Zeyerových přirovnání jsme zařadili i tzv. nestandardní typy přirovnání. Nestandardnost zde chápeme v tom smyslu, že obecná struktura těchto přirovnání není po sémantické stránce tvořena komponenty (a to ať jsou již explicitně vyjádřeny či nikoliv), jako je tomu u typu standardního. Do této skupiny řadíme tzv. srovnávací instrumentál, který má u Zeyera své významné místo. Skupinu nespécifických přirovnání jsme rozšířili i o případy, kdy podobnost je vyjádřena různými větnými členy jako je doplněk, přísudek jmenný se sponou či přívlastek; v těchto případech se jedná o transformované Kt. Konečně jsme k nespécifickým přirovnáním přiřadili i u Zeyera zcela ojedinělé případy srovnání s elipsou formálního komparátoru (*Usmála se a řekla: „Jste dítě příteli, s. 23, Tlok*).

V tomto posledním případě se přitom ocitáme již na samé hranici mezi přirovnáním a metaforou. Blízkost obou tropů, která je obecně chápána ve smyslu explicitnosti přirovnání proti implicitnosti metafory (Jelínek 1999, s. 24), je v odborné literatuře vnímána nejednoznačně (o tom viz např. Křístek, 1998, s. 132). V tomto příspěvku bereme jako rozlišovací kritérium to, zda je podobnost pouze naznačena (metafora), či přímo vyjádřena (přirovnání). Odlišnost mezi přirovnáním a metaforou pro nás vychází ze vztahu implicitnost x explicitnost, kdy „krajní stupeň implicitnosti představuje metafora bez uvádění comparanda“ a krajní stupeň explicitnosti přirovnání, kde syntaktický vzorec je při komparaci realizován komparátorem a syntaktickou adaptací vztahu mezi comparandem a komparátorem (tamtéž, s. 24). V citovaném příkladu se přikláníme k přirovnání. Naše rozhodnutí vychází především z faktu, že u Zeyera je možné nalézt toto přirovnání realizované při komparaci komparátorem i v několika jiných variantách. Variantnosti zde přitom podléhá levá strana přirovnání, přičemž onen zobecněný model, ke kterému je přirovnáváno, tedy pravá strana přirovnání, se shoduje (*Kvidón pozvedl Inulta jako dítě, s. 28, Tlok*). Ač tyto příklady představují jen velice volnou variantnost paradigmatickou a komponentní (Čermák, 1983, 469), kde proměnlivou složkou ustáleného syntaktického vzorce je celá levá strana přirovnání (v prvním případě se shoduje s naším příkladem ještě tertium comparationis, kterým je hlavní postava první legendy pražské Inultus), několikrát se opakující comparátum, a především silně subjektivně pocíťovaná elize formál-

ního komparátoru nás opravňuje k tomu uvažovat nikoli o metafoře, nýbrž ještě o přirovnání.

Mimo korpus přirovnání, se kterým zde pracujeme, zůstaly některé výrazové prostředky a vazby vyjadřující určitým způsobem explicitní podobnostní vztah. Jedná se zejména o nestandardní vyjadřování podobnosti, která mají své specifické komparátory. Do souboru našich přirovnání nebyly tyto varianty přirovnání zařazeny zejména z důvodu vyššího stupně odlišnosti od obecné struktury standardních přirovnání, která je v této práci chápána jako výchozí model přirovnání. Potenciál srovnávacího materiálu by se zařazením této skupiny přirovnání vzhledem k cílům studie značně zkomplikoval. V první řadě do korpusu našich přirovnání nebylo zařazeno vyjadřování podobnosti s komparátorem *co*. Zajímavé je, že v posledním období Zeyerovy tvorby, které představují v naší sondě Tři legendy o krucifixu a román Jan Mária Plojhar, se tento typ vyjádření podobnosti objevuje již méně. Dále se jedná o vyjadřování podobnosti s komparátory *než* a *jaksi*.

Přirovnání jako jeden z prostředků aktivizace vyjádření u Julia Zeyera je v básnickově próze vysoce frekventovaným prostředkem. Hojně zastoupené jej najdeme ve všech fázích Zeyerovy prozaické tvorby, ale i v jeho osobní korespondenci. Jeho příznakové zastoupení ve všech analyzovaných textech naznačuje, že explicitní vyjadřování podobnosti patří k přirozeným prostředkům básnickova autorského stylu bez zřetele k funkci textu (Zeyerova osobní korespondence obsahuje více než jedno přirovnání na jeden dopis / 192 přirovnání na 190 dopisů, zatímco u J. V. Sládka je to výrazně méně / 246 přirovnání na 282 dopisů).

Převážná většina přirovnání je přitom v próze Julia Zeyera z velké části ustálená. Dokládá to početné zastoupení skupin stále se opakujících modelů přirovnání, a to jak po formální stránce, tak i ve svém podobnostním vztahu. Ustálenost je příznačná i pro významové vztahy mezi komponenty levé a pravé strany Zeyerova přirovnání. Opakující se Kd v Zeyerově přirovnání s sebou často přináší i opakující se Kt. Vysoký podíl ustálených metaforických přirovnání často jak po formální stránce, tak i v prezentovaném podobnostním vztahu, může přispívat ke vnímání Zeyerova jazyka v jakémsi oslavném rázu (V tomto smyslu působil básníkův jazyk i na dobového čtenáře - srovnej reflexe Zeyerova stylu Schacherl, 2003). Častá přirovnání výrazově expresivní a s estetickou účinností pak v jeho patetičnosti. Petrifikaci básnickova přirovnání dokládá i jeho osobní korespondence. Ta obsahuje obdobné explicitně vyjadřované podobnostní vztahy, jak jsme je nacházeli v jeho próze. Ustálenost je u Zeyera typická zejména pro přirovnání nerozvitá, kde jednotlivé komponenty básnickova přirovnání, ale zejména jeho pravá strana je tvořena jedním, popřípadě dvěma slovy. Tato přirovnání mají u Zeyera vždy názornou, a především intenzifikační funkci. Přirovnání často nezesilují v básnickově próze význam konkrétního pojmenování, ale spíše jeho hodnotící platnost, popřípadě doprovodné citové zabarvení, mnohdy s estetickou kvalitou. Hojně se opakující skupiny ustálených metaforických podobnostních vztahů jsou ovšem v rozporu s tradičním chápáním Zeyerova bohatého a pestřého slohu (více Schacherl, 2003). V rámci přirovnání se na takovémto vnímání

básníkovy autorského stylu podílí časté rozvíjení, zdvojování či několikanásobné opakování jednotlivých komponentů Zeyerova přirovnání.

U nejčastěji zastoupených Kt Zeyerova přirovnání jsme ustálenost, výklad významu i motivické zdroje popsali ve studii *Výstavba a funkce pravé strany Zeyerova přirovnání* (2005). Například vysoká frekvence přirovnání s Kt *sen* či dalšími částečně sémanticky synonymními Kt ve vztahu ke Kd, kterými jsou hlavní postavy příběhu, poukazují u J. Zeyera na oslabenou účast vědomí postav na jejich příběhovém jednání. Takto demonstrované chování postav naznačuje absenci jejich vědomí na prezentovaném dějovém jednání, a to zejména v jejich vztahu k vnějšímu okolí. Postavy u Zeyera prožívají vypjaté okamžiky svého příběhového jednání ve stavu určitého zamyšlení, ve kterém nevnímají plně své okolí, a tudíž nekontrolují zcela své jednání svým vědomím. Účast jejich vědomí ve vypjatých dějových scénách je tak poněkud oslabena. Na významnost a oblíbenost tohoto ustáleného modelu přirovnání i jeho dalších synonymních variet (*omámen, omráčen, v agónii, v bezvědomí, smyslů zbaven, bezduchá, bez duše, v bezvědomí; jako hadem uštknut; v sloup obrácen; v deliriu; jako v horečce; jako v pohádce; jako očarována*) ukazuje u J. Zeyera i jeho četné zastoupení v básníkově osobní korespondenci. Ono určité oslabení účasti vědomí Zeyerových postav ve vypjatých dějových scénách, jak jsme je popisovali ve výše zmíněném příspěvku, je básníkovi bytostně blízké i pro jeho styl osobní korespondence (*čas míjí jako sen; být jako ve snu; probudit se z těžkého snu*).

Ustálená přirovnání jsou u Zeyera svým účelem nejčastěji přirovnání zvyšující intenzitu výrazu. Tato intenzivní přirovnání, ač jsou „typickým prostředkem jazyka lidového“ (Bečka 1992), v Zeyerově próze nepředstavují vůbec zdůrazňování lidové psychologie či lidovosti, popř. venkovského způsobu života. Zeyer pro svá přirovnání často motivicky z lidového jazyka čerpá. Původní lidová metaforická kvalita podobnosti se u něho ovšem vytrácí a je nahrazována kvalitou novou, jakousi nezpochybnitelnou estetickou hodnotou, která je v jeho výrazu trvalou rekvizitou s dominující estetickou funkcí. Skutečnost u něho není ani tak vystižena v novém, překvapivém pohledu, jako spíše ve znovu objeveném a bohatším emocionálním ladění. To znamená, že s lidovým jazykem spojuje Zeyerovo přirovnání obdobné zastoupení lexika - kontext, význam či specifický druh podobnostního vztahu jsou ale již z větší části osobitým přínosem básníkovy imaginace. Do popředí tak u Zeyera často vystupuje ustálený metaforický vztah podobnosti, kde hodnotící platnost nebo citové zabarvení se orientuje na v básníkově próze vysoce frekventované lexémy, jejichž významnou funkcí je funkce estetická. Lexémy s prioritní estetickou funkcí máme na mysli vzácné kovy jako *zlato, stříbro, drahé kamení, nerosty*, popřípadě nebeská tělesa jako *hvězdy, měsíc, slunce* aj. Podobnostní vztah zde tvoří známá a obecně ceněná vlastnost (*ryzí/zlato*) a implicitní vyjádření pozitivních emocí. Emocionalitu vyjadřují v básníkově přirovnání i další vysoce frekventované ustálené podobnostní vztahy například s tematikou *křesťanství a přírody*. Také u těchto významově ustálených skupin motivů spojuje Zeyerovo přirovnání s lidovým jazykem obdobné zastoupení lexika a i tato přirovnání se z „lidovosti“ vymykají osobitě rozvíje-

nou metaforičností konkrétních podobnostních vztahů s deklarovanou estetickou účinností. Ta je neoddělitelnou součástí téměř každého básníkovy přirovnání. Deklarování estetické funkce je charakteristické i pro mnohá přirovnání z jeho osobní korespondence. V té najdeme přirovnání s téměř identickým zastoupením lexika a často i podobně ustáleným metaforickým vztahem podobnosti, jak jsme ho pozorovali v jeho prozaických textech.

Ustálená přirovnání s tematikou *přírody*, která čerpají z lidového jazyka, obsahuje Zeyerova a Sládkova vzájemná osobní korespondence (*smát se/zkoušet jako pes; pracovat jako kůň; být červený jako krocan; kašlat jako ovce*). Tato přirovnání bez záměrné estetické funkce se v Zeyerově próze neobjevují. Oběma básníkům vyhovoval tento typ přirovnání pro účely soukromé komunikace pravděpodobně pro svou ozvláštňující funkci a zkratkovitost. Právě u názorných přirovnání, která čerpají z tematiky přírody, je nejvíce patrný rozdíl mezi přirovnáním J. Zeyera a J. V. Sládka z jejich vzájemné korespondence. Tato přirovnání jsou u Zeyera z hlediska frekvence v jeho korespondenci spíše okrajovou záležitostí, zatímco u Sládka jsou vůbec nejčastější významovou skupinou přirovnání (*jako ryba ve vodě; žít spolu jako holubi; být jak moucha; být živ jako zajíc v jeteli; být jako volavka; běhat jako veverka; skákat jako jelínek; zasmát se světu jako moudrý pes; být jako jedna z tisíců jepic; být jako ptáček siváček aj.*).

U Julia Zeyera vstupuje do hodnocení podobnostního vztahu s ustáleným modelem pravé strany přirovnání nejčastěji nominálně vyjádřený člověk. Nejvíce je to hlavní hrdina příběhu nebo postava, ke které se v textu soustřeďuje největší pozornost. Výrazný antropocentrismus českých přirovnání se v Zeyerově próze ale neprojevuje. Naopak člověk jako referent v Zeyerově přirovnání v diachronním pohledu na básníkovu prózu kvantitativně ztrácí své dominantní postavení z prvních prozaických prací. Například v novele Jeho svět a její je zastoupen nominálně vyjádřený člověk ve funkci Kd téměř v 60 % všech přirovnání, zatímco v románu Jan Maria Plojhar se k člověku váže již jen necelá polovina všech přirovnání. Rozšíření souboru textů o tento román, to je mimo žánr legendy, také nepotvrdilo vysokou frekvenci ani *zvířecího referenta*, ani *Krista*, jak nám ji generovaly kvantitativní analýzy předchozího korpusu textů. Naopak rozšíření materiálové základny potvrdilo výrazný synekdochický charakter přirovnání u Julia Zeyera. Básník využívá synekdochického postupu k výrazové aktualizaci textu v rámci přirovnání poměrně často. V tomto smyslu je ve funkci Kd u Zeyera příznačná vysoká frekvence konkrétních částí lidského těla. Ty najdeme hojně zastoupené ve všech komponentech básníkovy přirovnání. Ve funkci referentů jsou vysoce frekventované v Zeyerově přirovnání také abstrakta a verbální substantiva. Abstraktní referent umožňuje Zeyerovi osobitou básnickou aktualizaci podobnostního vztahu mezi Kd a Kt. Pro takovéto přirovnání je zejména typické, že se zde ve vztahu Kd-Kt střetávají často abstrakta s konkréty. Je-li v pozici referenta přirovnání u J. Zeyera verbální substantivum, je ve většině případů významová podobnost mezi Kd-Kt sama o sobě nedefinovaná, samotný vztah ozřejmuje teprve přítomné Tk. To také často přináší do konkrétního podobnostního vztahu estetickou účinnost přirovnání jako celku. Přítomnost abstraktního Kd nezname-

ná u Zeyera ale zákonitě aktualizaci vlastního přirovnání. V básnickově textu se objevují i zcela automatizované podobnostní vztahy s abstraktním referentem. Ten umožňuje Zeyerovi především novou možnost pohledu a zejména evokaci osobité básnické zkušenosti, které básník ve svém díle významně využívá.

Vůbec nejfrekventovanějším referentem, mimo hlavní postavy vybraných děl, jsou u Zeyera *oči* (o metaforičnosti očí u J. Zeyera Polák 1941); dále pak *pohled*, *paprsek*, *hvězda*, *srdce* (láska) a *zvuk*. Ve funkci Kd najdeme v Zeyerových přirovnáních často znovu slova, která můžeme souhrnně pojmenovat jako rekvizity s nápadně demonstrovanou estetizující funkcí. Tu u básníka symbolizují předměty jako *zlato*, *stříbro* nebo *různé drahé kamení* (*smaragdy*, *safíry*, *topasy*, *chrioly* aj.); viz výše.

Vzhledem k zastoupení jednotlivých komponentů básnickova přirovnání má v jeho próze významnější frekvenci typ přirovnání, kdy Tk je nulové a levá strana přirovnání spočívá pouze na relátoru. Sémantika celého výrazu se v tomto případě přesouvá zcela na pravou stranu přirovnání. Levou stranu nejčastěji tvoří slovesa vyjadřující pohyb, popřípadě pojmenovávající určitou činnost, nejčastěji lidských smyslů, zejména zraku. Z adjektiv mají u Zeyera vysokou frekvenci kvalifikační adjektiva vyjadřující vlastnosti substancí.

Ze slovních druhů má ve funkci Tk v Zeyerově próze nejčastější zastoupení verbum, adjektivum a řidčeji i substantivum a adverbium. Ze sloves jsou to slovesa vyjadřující pohyb (*kráčet*) nebo pojmenovávající určitou činnost (*klesnout*). Vysoce frekventovaná jsou slovesa zobrazující činnost lidských smyslů, zejména zraku (srovnej *hledět*; *pohlédnout*; *pohledět*; *vidět*; *dívat se*; *zhlídnout*; *upřít na někoho oči/zraky*; *otvírat oči*; *těkat očima*; *ohlížet se*; *svítit*; *pohledět*; *zočít*). Nejvíce zastoupená jsou slovesa *být*, *zdát se* a *cítit*. Z adjektiv mají vysokou frekvenci kvalifikační adjektiva vyjadřující vlastnosti substancí (*bledý*; *sladký*; *tichý*). Nejfrekventovanějšími adjektivy ve funkci Tk jsou v Zeyerově přirovnání adjektiva *krásný* a *bledý*. Najdeme je hojně zastoupená ve všech textech našeho souboru. Přítomnost těchto adjektiv ve funkci Tk u Zeyera doprovází často pevně ustálený vztah s Kt. Tato přirovnání jsou prostředkem zvyšujícím intenzitu výrazu, jejich názornost je přitom různá. Tk *krásný* je v tomto smyslu průhlednější a pro Zeyera symbolizující stále se opakující atributy jako *hvězda* či (vždy krásná) *květina* či *svěťice*. Ustálená jsou u Zeyera i přirovnání s Tk *bledý*. Toto Tk se nejčastěji objevuje v podobnostním vztahu s Kt *smrt*, popřípadě *mrtvola*, *umírající přízrak*. Zeyer přirovnání s těmito Tk také zdvojuje, to znamená že tyto dvě kvality dává do vzájemných vztahů. Tento vzájemný vztah může být přitom v protikladu (*Když se vrzem dvěře chalupy otevřely a z nich ženská postava se vyřítla, bledá jako smrt, ale krásná jako svěťice*, s. 12, Jsaj) i ve vzájemném souladu (*Byla bledá jako přízrak, krásná jako hvězda, posud oděna bílým slavnostním rouchem, kmitajícím se perlami*, s. 69, Tlok).

V básnickově próze je typické, že vlastnost, kterou adjektivum v přirovnání označuje, je dále určitým způsobem rozvíjena a upřesňována dalšími atributy, a to převážně postupným rozvíjením. Často se také primární vlastnost u Zeyera stupňuje a prezentovaná vlastnost se tak zesiluje, popřípadě je dále rozvíje-

na paratactickým vytýčením dvou vlastností, tedy tzv. párovými epitety; hojný prostředek zejména pro texty pozdějšího období, tj. Sestru Paskalinu, Tři legendy o krucifixu a román Jan Mária Plojhar. Převážně jsou párová epiteta u Zeyera rozvíta souřadně, jen zcela ojediněle je poměr jiný. Rozvíjení, upřesňování, popřípadě několikanásobné opakování výrazu jsou prostředky, kterými se Zeyer snaží o komplexnější, ucelenější pojmenování. Tato plnost Zeyerova přirovnání je jedním ze základních principů rozehrávajících obraznost u adresáta sdělení. Jeho pozornost je tímto plnějším pojmenováním více poutána, a to jak na straně základu přirovnání (Kd), tak i jeho obrazu (Kt). Postupné rozvíjení, zdvojování, několikanásobné opakování, popřípadě i dodatečné připojování u jednotlivých komponentů Zeyerova přirovnání se nejvýznamněji podílí na tradičním vnímání Zeyerova bohatého slohu.

Tento prostředek se neomezuje v básnickových prózách jen na epiteta, najdeme zde i jiné větné členy se stejnou funkcí (*Dala se opět trpělivě a vytrvale do práce, jakoby se nic nebylo událo*, s. 32, Tlok; *Paskalina vrhla se do modrých vln, které ji houpaly a hejčkaly jako děcko*, s. 45, SeP; *Prchala (paní de Dorval) bez plánu a bez cíle, jako pravý šílenec, nevědouc kam, bez myšlenky, bez vědomí*, s. 106, Jsaj; *a osud tomu chtěl, že obě roztomilé dámy vždy a všude se potkávaly, jako právě nyní*, s. 6, Jsaj). Výjimečně se objevuje v tomto smyslu v Zeyerově přirovnání jiný spojovací výraz (*zemí i nebesy kolovala (trpyt, vůně, zář a velikost) jako žhavá, zlatá míza*, s. 47–48, SeP) a epizeuxické opakování adjektiva s intenzifikační funkcí (*Byla krásná, tak krásná (Flavia) jako nikdo, ježž byl posud na světě viděl*, s. 13, Tlok). V Zeyerových přirovnáních se ve funkci Tk neopakuje ale jen jeden stejný výraz. Opakovat se může i podstatná část určité věty, popřípadě celá věta. Větná intonace je v tomto případě obohacována anaforickými prostředky, které jsou silnou zvukovou aktualizací v intonační linii Zeyerovy věty (*Vše bylo tajemstvím. Vše bylo hádankou, jako celá její bytost, jako počínání její, jako city jeho k ní*, s. 89, Jsaj). Na prvním příkladu můžeme pozorovat ještě další z principiálních znaků Zeyerova přirovnání, který má často také rytmickou platnost. Jedná se o vysoce frekventovaný prostředek, kde básník dosahuje specifické působivosti tím, že prezentované podobnostní vztahy navzájem zdvojuje, zde dokonce ztrojuje.

Dokladem osobitosti Zeyerova autorského stylu jsou přirovnání aktuálně tvořená. Nejvíce jsou zastoupena tam, kde v básnickově přirovnání je Kt buď abstraktní a vyjadřuje děj bez slovesa v určitém tvaru (více než 1/3 všech Zeyerových přirovnání), nebo je tvořeno větou se slovesem v určitém tvaru (viz kritéria pro rozřazení materiálu Schacherl 2005 - naše kvantitativní zjištění se zde rozcházejí s frekvenčním rozbohem Kroniky o sv. Brandanu Viléma Mathesia. Ten „srovnání celou větou“ uvádí jako frekvenčně nepříznakovou skupinu Zeyerových přirovnání). Především u těchto dvou skupin Zeyerova přirovnání vystupuje výrazně do popředí básníkova osobitá aktualizace prezentované skutečnosti, jak je ozřejmována na pozadí běžně pocíťované komparace. Osobité Zeyerovo vnímání podobnosti zde dostává potřebný rozlet a nabývá při básnickově lexikální efektности příznačné estetické působnosti a zvukové expresivnosti.

Názornost a intenzifikace je u těchto přirovnání Julia Zeyera obohacována osobitou, obraznou metaforikou, která je často založena na bohatém smyslovém, nejčastěji vizuálním, vnímání skutečnosti (Na významnost vizuálního vnímání u Zeyera upozornil v jiném smyslu Tomáš Vlček, 1989 - propojenost metaforických vztahů mezi vizuálním a akustickým vnímáním u J. Zeyera Schacherl, 2004). Vizuálně vystihovanou podobnost najdeme v Zeyerových přirovnáních v hojně zastoupených skupinách motivů jako jsou obrazné motivy *ohně, žáru, paprsků, slunce* či *hvězd* (vjemy světelné, popřípadě tepelné). Takto koncipovaný podobnostní vztah je u Zeyera často obohacován různými synestéziemi. V tomto smyslu můžeme najít v jeho přirovnáních nejčastěji míšení zraku a sluchu; tj. jakési sluchové vidění. V řadě přirovnání Zeyerovy prózy tak můžeme pozorovat ustálené prostorové vizuální vjemy, které jsou v podobnostních vztazích k akustickým motivům hudby či k akustické artikulaci slov modliteb. Obraznost se u Zeyerova přirovnání v tomto smyslu neomezuje ale jen na činnost dvou výše zmíněných smyslů. V básníkových přirovnáních najdeme i další příznačné synestézie, například záměny sluchu a čichu. tj. čichové slyšení apod. Jejich zastoupení je ale v přirovnání Julia Zeyera již nepříznakové.

V rámci aktuálně tvořených přirovnání se objevuje v próze Julia Zeyera jeden stále se opakující motiv. Tím je vnímání času, obraz objektivního trvání, rychlosti a sledu jevů skutečnosti. Časovost jako vlastnost všeho pomíjejícího v protikladu k věčnosti je pro Zeyera nezpochybnitelnou estetickou kvalitou, která má v jeho přirovnání své trvalé místo. Pojmenování pohybu a proměnlivosti najdeme v jeho přirovnáních v četných variacích ve všech již zmiňovaných hojně zastoupených tematických oblastech jako *příroda*, *reálie spojené s křesťanstvím* apod. Vysokou frekvenci na pravé straně Zeyerova přirovnání tak mají názvy dějů vyjádřené verbálními substantivy. Nejčastěji pojmenovávají činnosti probíhající samovolně v přírodě.

Jak již bylo řečeno výše, významnou pozici mají v Zeyerově próze přirovnání, která jsou rozvitá do celé věty. Tato rozvedená přirovnání odrážející a prostupující složitost básníkových podobnostních vztahů jsou jednou z mnoha podob jeho dlouhé epické věty (Schacherl 2001). Ta se rovněž podílí na vnímání Zeyerova autorského stylu v jeho plnosti a bohatosti. Významné zastoupení má i v Zeyerově osobní korespondenci. V básníkové próze je Kt rozvíjeno nejčastěji vedlejší větou vztahnou, popřípadě předmětnou. Jiný vztah, např. účelový, se objevuje pouze v textech, zastupujících počáteční období Zeyerovy prózy. Časté je u Zeyera i rozvedení rozvíjejícím několikanásobným větným členem, popřípadě kombinace obou možností. Několikanásobný větný člen je připojován ve slučovacím či odporovacím poměru. Pravou stranu Zeyerova přirovnání tvoří často bohatě vyčtené samostatné větné členy a dodatečně připojené větné členy, popřípadě celé věty. Syntaktickou bohatost a rytmickou členitost věty podtrhuje i časté zdvojování Kt, popřípadě jeho enumerace s následným rozvedením větným členem, popřípadě větou. Přirovnání je tak u Julia Zeyera často jakýmsi východiskem pro komplexnější pojmenovaný obraz. Ten není rozvíjen do své mnohotvárnosti, ale spíše do významové ekvivalence, do jakési synonymní úplnosti. Konečný obraz

ve své celistvosti přináší onu estetickou kvalitu básníkovy přirovnání a jako vysoce frekventovaný prostředek individuálního stylu prózy Julia Zeyera se výrazně podílí na jeho poetizovaném sdělení.

Důkladná frekvenční analýza a rozřídění bohatého souboru Zeyerových textů z různého časového období, odlišného literárního žánru i primárně deklarované funkce nám poskytly objektivizovaný přehled o kvantitativním zastoupení, významových vztazích mezi jednotlivými komponenty a tematickém zastoupení konkrétních modelů explicitně vyjadřované podobnosti na pravé i levé straně Zeyerova přirovnání. Na základě takto získaného materiálu a po několika minuciózních rozborech, ve kterých jsme věnovali pozornost dílčím aspektům Zeyerova přirovnání, jsme se v tomto příspěvku pokusili zobecnit autorské zákonitosti tohoto výrazného prostředku básníkovy autorského stylu. Konstatovali jsme, že přirovnání je vysoce frekventovaný prostředek všech básnickových textů bez zřetele k jeho funkci. Převážnou většinu Zeyerových přirovnání tvoří přirovnání ustálená, a to často jak po formální stránce, tak i v prezentovaném podobnostním vztahu. Ten je u Zeyera obvykle metaforický. Přirovnání je přitom založeno převážně na nepřekvapivém metaforickém vztahu, který nejčastěji obrazně pojmenovává příznačnou vlastnost Kt. Estetická účinnost takového přirovnání nevychází z nového, překvapivého pojmenování skutečnosti, ale spíše ze znovu objeveného a bohatšího, emocionálně podbarveného metaforického vztahu. Ten je neustálým postupným rozvíjením, opakováním či dodatečným připojováním jednotlivých atributů vyjadřované podobnosti skládan v syntakticky složité vizuální obrazy. Základní metaforický vztah u Zeyera tvoří pouhou základnu pro různými způsoby rozšířený výsledný obraz prezentovaného podobnostního vztahu. Tato plnost a bohatost Zeyerovy obraznosti je základem estetické hodnoty jeho přirovnání. To je ve své estetické účinnosti nezbytnou součástí celku v komplexním vnímání básníkovy stylu v jeho poetičnosti. Četné paralely v rámci básníkovy přirovnání mezi jeho prózou i texty z jeho osobní korespondence svádějí ztotožňovat některé pojmenované autorské zákonitosti ve vyjadřování podobnosti v próze Julia Zeyera s přirozenými prostředky jeho osobitého individuálního stylu bez zřetele k funkci textu. Nejvýznamnějším motivickým zdrojem Zeyerových přirovnání je lidový jazyk.

Výsledky této práce jsou pro zkoumání stylu prózy Julia Zeyera stále iniciační. Pojmenované zákonitosti jednoho z hojně zastoupených prostředků individuálního stylu Zeyerovy prózy a jeho podíl na příznačné poetizaci jeho autorského stylu, nám nabízí nové možnosti pro zkoumání stylu Julia Zeyera. Získané poznatky o básníkově přirovnání nám umožní rozšířit pozornost na další vysoce frekventované prostředky aktivizace vyjádření u Julia Zeyera. Na základě toho budeme moci rozlišit, zda závěry získané u jednoho z prostředků básníkovy autorského stylu jsou určující pouze pro tento jeden prostředek, nebo jsou obecněji platné pro jazyk prozaických prací básníka Julia Zeyera.

LITERATURA

I.

- BAUER, JAROSLAV, GREPL MIROSLAV. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1972.
- BEČKA, J.V. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992.
- ČECHOVÁ, MARIE, aj. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství, 2003.
- ČERMÁK, FRANTIŠEK. *Česká přirovnání*. Slovník české frazeologie a idiomatiky – přirovnání. Praha: Academia, 1983.
- HAVRÁNEK, BOHUSLAV, JEDLIČKA, ALOIS. *Mluvnice česká*. Praha: SPN, 1986.
- HRABÁK, JOSEF. *Poetika*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- JELÍNEK, MILAN. *Česká přirovnání a jejich evropské souvislosti*. Přednášky a besedy z XXXII. běhu LŠSS. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- KŘÍSTEK, MICHAL. *Přirovnání z hlediska explicitnosti / implicitnosti vyjádření*. In: Jazyk a kultura vyjadřování. Brno: 1998.
- MATHESIUS, VILÉM. *O větných základech Zeyerova epického slohu v Kronice o sv. Brandanu*. Slovo a slovesnost. Roč. 8, 1942, s. 80–88.
- POLÁK, VÁCLAV. *Oči u Julia Zeyera*. Naše řeč (25), 1941, 102–108, 163–173.
- SCHACHERL, MARTIN. *Komplexní stylistický rozbor Zeyerovy legendy Inultus z knihy Tři legendy o krucifixu*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity (rigorózní práce). Brno, 2001.
- SCHACHERL, MARTIN. *Dvojí typ dlouhé epické věty - Alois Jirásek a Julius Zeyer*. In: Výroční sborník Společnosti Aloise Jiráska IV. (Vydaný u příležitosti 150. výročí narození A. Jiráska). Praha, 2001, s. 87–94.
- SCHACHERL, MARTIN. *Přívlastek a přirovnání*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity (d disertační práce). Brno, 2003.
- SCHACHERL, MARTIN. *Některé příznakové pojmenovací funkce adjektivního atributu u J. Zeyera – pojmenování barvy*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. A 52. Brno, 2004.
- SCHACHERL, MARTIN. *Výstavba a funkce pravé strany přirovnání Julia Zeyera*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Ročník LIV. Řada jazykovědná (A), Č. 53. Series Linguistica. Linguistica Brunensia. Masarykova univerzita. Brno, s. 163 -179, 2005.
- SCHACHERL, MARTIN. *Referent v kontextu Zeyerova přirovnání*. Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó. Masarykova univerzita. Brno, s. 109–115, 2006.

II.

- KVAPIL, J. Š. *Sládek – Zeyer. Vzájemná korespondence*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.
- ZEYER, JULIUS. *Jeho svět a její*. 1. vydání. In.: Novelly I. Praha: Nákladem knihkupectví dr. Grégra a Ferd. Dattla, 1879.
- ZEYER, JULIUS. *Tři legendy o krucifixu*. 1. vydání. Praha: Knihtiskárna F. Šimáček, 1895.
- ZEYER, JULIUS. *Sestra Paskalina*. 1. vydání. Praha: Edvard Valečka, 1887.
- ZEYER, JULIUS. *Jan Maria Plojhar*. 1. vydání. Praha, 1891.

DER VERGLEICH IN DER PROSA VON JULIUS ZEYER

In dieser Beitrag bemühten wir uns die Teilinformationen über den Vergleich in der Prosa von Julius Zeyer zu verallgemeinern. Wir stellten fest, dass die vorwiegende Mehrzahl von Zeyers Vergleichen die konstanten Vergleiche bilden, und das oft sowohl nach der Formalseite als auch in dem präsentierten Vergleich. Der ist bei Zeyer gewöhnlich metaphorisch. Der Vergleich von Zeyer ist dabei auf der nicht überraschenden metaphorischen Beziehung aufgebaut, die am häufigsten die charakteristische Eigenschaft des Kt benennt. Die ästhetische Funktion des Vergleiches geht bei ihm nicht von der neuen, überraschenden Bezeichnung der Realität aus, aber eher von

der wieder entdeckten und reicheren, emotional gefärbten metaphorischen Beziehung. Die ist von der ständigen fortschreitenden Erweiterung, Wiederholung oder Apposition der Einzelattribute der ausgedrückten Ähnlichkeit in syntaktisch komplizierten Visuellbildern besteht. Die metaphorische Grundbeziehung bildet bei Zeyer nur die Basis für das durch verschiedene Formen erweiterte Bild des präsentierten Vergleiches. Diese Fülle und der Reichtum von Zeyers Metaphorik ist der Grund des ästhetischen Werts seines Vergleiches. Das ist in ihrer ästhetischen Funktion der unerlässliche Bestandteil des Komplexes in der ganzen Wahrnehmung des Dichters Stil in seiner Poetik.

Martin Schacherl

Katedra českého jazyka a literatury

PF JU

Jeronýmova 200/10

České Budějovice

e-mail: Martin.Schacherl@centrum.cz